

РОЗДІЛ 6

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.1

Атаманюк Е. А.

Хмельницький національний університет

ОЦІНКА РІВНЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Досліджено стан розвитку людського потенціалу регіонів України. Висвітлено особливості їх ранжування в аспектах відтворення населення, освіти, гідної праці, добробуту, соціального середовища та комфортності життя. На основі здійсненого аналізу визначено основні тенденції регіонального людського розвитку в Україні.

Ключові слова: людський потенціал, людський розвиток, регіональний індекс людського розвитку, соціальна політика, система забезпечення регіонального людського розвитку.

Постановка проблеми. Забезпечення соціальної спрямованості розвитку економіки у сучасних умовах потребує проведення глибинних досліджень взаємозв'язку економічного зростання та людського розвитку населення країни, завдяки чому питання розширеного відтворення людського потенціалу набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні значний внесок у дослідження різних аспектів розвитку людського потенціалу здійснили О. Власюк, О. Гладун, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Новікова, С. Пирожков, У. Садова. Зокрема, у 2000 р. фахівцями Національної академії наук України була створена, а у 2012 р. за участю представників Державної служби статистики України удосконалена національна Методика оцінки людського розвитку [1]. Від 2001 року результати розрахунку регіонального людського розвитку публікуються щорічно. Актуальні питання розвитку людського потенціалу відображаються у колективних монографіях фахівців Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [2; 3]. Серед доробків науковців під керівництвом Е.М. Лібанової заслуговує уваги дослідження історичного виміру трансформації державної соціальної політики в аспекті людського розвитку [4]. О.В. Макарова зосереджує увагу на оцінці соціальної складової регіональної політики із використанням Індексу людського розвитку [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах децентралізації питання ефективного використання людського потенціалу на регіональному рівні постають особливо гостро. Однак серед нерозв'язаних проблем залишається питання можливості забезпечення достатнього людського розвитку на рівні регіону, що потребує, насамперед, проведення всебічної оцінки наявного рівня розвитку людського потенціалу його населення.

Мета статті. Головною метою роботи є оцінка рівня розвитку людського потенціалу населення регіонів України для визначення пріоритетів на шляху удосконалення соціальної регіональної політики.

Виклад основного матеріалу. Початок вимірювання людського розвитку належить до 90-х років минулого століття, коли експертами ООН у доповіді «Концепція та вимір людського

розвитку» [6, с. 29] була сформульована концепція людського розвитку у її сучасному розумінні. Концепція концентрувала ідеї стосовно того, що розвиток – це процес, у центрі якого перебуває людина. У цій доповіді був введений у публічний обіг Індекс розвитку людського потенціалу (або людського розвитку), основними складовими якого були визначені здоров'я, матеріальне благополуччя та освіта [7, с. 58]. З того часу міжнародний Індекс публікується щорічно у доповідях про розвиток людського потенціалу. Основне призначення Індексу – порівняння між країнами за загальною характеристикою розвитку. Україна, за підсумками 2013 р. посідає у світовому рейтингу 83 позицію і відноситься до країн із високим Індексом людського розвитку.

Національна Методика оцінки регіонального людського розвитку призначена для моніторингу стану людського розвитку у регіонах України. Вона дає можливість відслідковувати зміни рейтингів регіонів як за інтегральним Індексом, так і за його окремими аспектами (частковими Індексом); визначати чинники, які обумовили ці зміни, здійснюючи аналіз первинних показників та їх впливу на інтегральні значення. Перевагою національної Методики є можливість використати більший спектр показників – характеристик людського розвитку, адаптувати Методику до потреб конкретної країни, використовувати її як інструмент для формування та оцінювання державної та регіональної політик, визначення їх пріоритетів.

До розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показника, об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта. Результати розрахунків використовуються для моніторингу стану регіонального людського розвитку, вимірювання його прогресу та чинників, обґрунтування політики соціально-економічного розвитку регіонів України [8, с. 12].

Рейтинги регіонів України у 2013 р. відповідно до Національної Методики та Методики ООН подано у таблиці 1.

Протягом 2004–2013 рр. відбулися певні позитивні зміни у рівнях розвитку людського потенціалу регіонів України. Якщо шкалу значень інтегрального Індексу людського розвитку поділити на 5 рівних груп, починаючи від мінімального

Таблиця 1

**Рейтинги регіонів України за станом людського розвитку у 2013 р.
(порівняння даних, отриманих за Національною Методикою та Методикою ООН)**

Регіон	Рейтинг за національною Методикою (значення інтегрального показника) [8]	Рейтинг за Методикою ООН [5]	Різниця у рейтингах
Харківська	1 (4,2097)	5	-4
Чернівецька	2 (4,1621)	24	-22
Львівська	3 (4,0100)	10	-7
АР Крим	4 (3,9964)	13	-11
Закарпатська	5 (3,9817)	25	-20
Запорізька	6 (3,9063)	6	0
Київська	7 (3,8710)	4	+3
Полтавська	8 (3,8332)	3	+5
Одеська	9 (3,8188)	7	+2
Миколаївська	10 (3,7436)	9	+1
Тернопільська	11 (3,7735)	23	-12
Черкаська	12 (3,7667)	11	+1
Волинська	13 (3,7417)	20	-7
Хмельницька	14 (3,7275)	18	-4
Дніпропетровська	15 (3,7213)	1	+14
Луганська	16 (3,7046)	8	+8
Чернігівська	17 (3,6884)	16	+1
Вінницька	18 (3,6485)	17	+1
Рівненська	19 (3,6481)	21	-2
Донецька	20 (3,6422)	2	+18
Івано-Франківська	21 (3,6401)	14	+7
Сумська	22 (3,6025)	12	+10
Кіровоградська	23 (3,5568)	15	+8
Херсонська	24 (3,5028)	22	+2
Житомирська	25 (3,4996)	19	+6

значення для досліджуваного періоду (менше 3,5) до максимально можливого цільового значення (понад 5,2), то тоді регіони України за період з 2004 по 2013 рр. розподіляються таким чином: у 2004 р. 20 регіонів потрапляють до групи з дуже низьким рівнем людського розвитку, і лише 5 – до групи з низьким рівнем; у 2005 р. група з дуже низьким рівнем стає значно меншою і включає вже 11 регіонів; надалі ця група ще більше скорочується і у 2012 р. зникає зовсім; на противагу, у 2012 та 2013 рр. з'являється невелика група із середнім рівнем розвитку, яка містить три регіони (Харківську, Чернівецьку та Львівську області) [5, с. 191].

Значна різниця у рейтингах деяких східних та західних регіонів пояснюється включенням до національної Методики низки показників соціального оточення, якості довкілля, демографічного відтворення, за яким виграють західні області і значно програють східні, незважаючи на їхнє безперечне лідерство за показниками міжнародної Методики.

Різниця в отриманих результатах ніякою мірою не знижує цінність обох варіантів розрахунків. Вона означає лише те, що включення у розрахунок додаткових аспектів може значно змінити загальну оцінку. Тому, використовуючи інтегральний Індекс для аналізу ситуації і розробки соціальної політики та системи забезпечення людського розвитку регіону, варто мати на увазі склад і вагу його окремих компонентів.

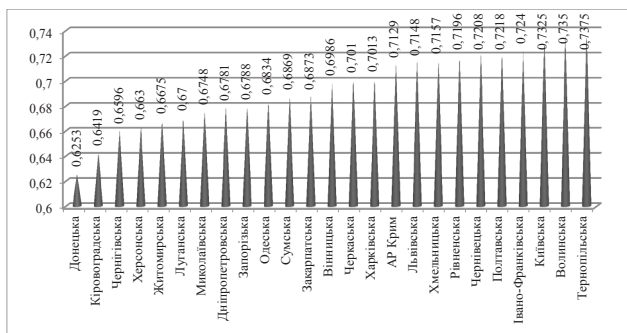
1. Відтворення населення. Населення є суб'єктом і водночас головною рушійною силою всього суспільного розвитку, а сучасні параметри його відтворення виступають тією базисною детермінантою, від якої залежать як темпи та пропо-

рції економічного поступу, так і можливості та пріоритети соціального розвитку у країні. Водночас певні демографічні показники можна розглядати і як кінцеві критерії-індикатори результативності соціально-економічної політики. До таких, у першу чергу, належать показники народжуваності та смертності. Показники народжуваності акумулюють у собі вплив чи не найбільш широкого кола чинників людської життєдіяльності – соціально-психологічних, економічних, соціально-культурних та багатьох інших. Показники смертності (тривалості життя, ймовірності дожиття) також є інтегрованою характеристикою умов, у яких проходить життя та розвиток людини. Вони акумулюють у собі вплив стану медичного та соціального благополуччя у країні, умов праці, екологічної ситуації тощо. У 2013 р. найкращим рівнем розвитку людського потенціалу в аспекті відтворення населення характеризувалася Тернопільська область із значенням коефіцієнта 0,7375. Найгіршою була ситуація у Донецькому регіоні (рис. 1).

До групи із найнижчими показниками належать також Кіровоградська та Чернігівська області. Серед лідерів даного рейтингу – переважно представники західного та північного регіонів країни: Волинська, Київська, Івано-Франківська та Полтавська області.

2. Рівень освіти населення. Освіта готує людину до складнощів сучасного життя, забезпечує їй свободу інтелектуального, професійного та соціального вибору. Саме тому вона є ключовим елементом забезпечення сталого розвитку людського потенціалу.

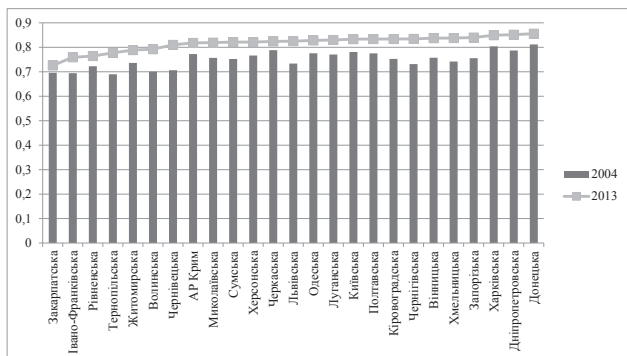
Охоплення дітей дошкільною та загальною середньою освітою дає змогу комплексно оха-

Рис. 1. Регіональний індекс розвитку людського потенціалу в аспекті «Відтворення населення» у 2013 р.

рактизувати їхні можливості здобути повну середню освіту у закладах освіти різних рівнів, також пройти соціальну адаптацію. Рівень освіченості населення та охоплення населення освітніми програмами різних ступенів комплексно характеризується часткою осіб із вищою освітою серед дорослого населення та середньою тривалістю навчання. Ці показники можна також розглядати як вимірники освітнього потенціалу регіону. Важливим аспектом освітньої діяльності є якість здобутої середньої освіти, індикатором якої є середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання по всіх предметах.

Відображена на рисунку 2 динаміка часткового індексу регіонального розвитку людського потенціалу в аспекті освіти вказує на зростання його значення у 2013 р. порівняно з 2004 р. за всіма областями України.

Рис. 2. Динаміка регіонального індексу розвитку людського потенціалу в аспекті «Освіти» у 2004 р. та 2013 р.

3. Добробут. Рівень добробуту населення є тією матеріальною основою, яка не тільки забезпечує якісний його розвиток, але й дає змогу обирати напрямок цього розвитку. За аспектом добробуту за 2004–2013 рр. було досягнуто найбільшого прогресу по Україні загалом – у 18 регіонах значення відповідного індексу збільшилося на 30% та більше.

У цілому по країні зросли майже всі показники: збільшилась частка домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість: у 7-ми регіонах (АР Крим, Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Харківській, Чернівецькій та Чернігівській областях) цей показник зріс у понад 3 рази. Зростання від 2-х до 3-х разів відбулося ще в трьох регіонах. Майже у півтора рази зросла купівельна спроможність середньодушового доходу (від 1,4 до 2,0 разів залежно від

регіону). Значно зріс також показник наявності в домогосподарствах базового набору товарів тривалого користування (холодильник, телевізор, пральна машина), за регіонами України він збільшився в середньому на 40%. Динаміка показників добробуту після невеликого кризового падіння знову набула тенденції до зростання й у цілому забезпечила їх найбільший прогрес серед решти показників. Разом з цим варто зазначити значне уповільнення темпів зростання доходів населення та фактичного кінцевого споживання домогосподарств, починаючи з 2012 р. Варто очікувати, що ця тенденція у поєднанні із гостро негативними наслідками суспільно-політичних та військових подій 2014 р. значно посилиться і вплине не лише на аспект добробуту, а й на решту показників людського розвитку [5, с. 194].

4. Гідна праця. Зайнятість як основна форма реалізації економічної активності населення і засіб для забезпечення його добробуту є однією із головних характеристик рівня реалізованості соціальної політики.

Рівень зайнятості характеризує рівень доступу населення до даної форми самореалізації та доходу. З іншого боку, доступність ринку праці як інституту забезпечення рівності у сфері соціальних відносин зайнятості висвітлює рівень безробіття – характеризує можливості задоволення пропозиції робочої сили, вказує на рівень реалізації трудового потенціалу (як частини людського потенціалу) та ступінь проблематичності включення до відносин зайнятості.

З точки зору впливу зайнятості на стан реалізації людського потенціалу особи мають значення не тільки її обсяги, а й якісні параметри. Головними серед тих, що впливають на можливості соціального розвитку населення, є:

- поширеність зайнятості, що не дозволяє забезпечити умови якісного відтворення робочої сили;
- відносний рівень ціни праці з точки зору відстані від мінімальних державних стандартів.

Захищеність зайнятого населення характеризується умовами його праці, які не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, та рівнем охоплення соціальним страхуванням (часткою застрахованих осіб у зайнятому населенні). Якщо перший індикатор прямо вказує на поширеність у регіоні робочих місць, які спотворюють умови людського розвитку і безпосередньо впливають на можливості самореалізації людини та збереження її здоров'я, другий фіксує стан більш широкого контексту – рівня публічності соціально-трудова відносин, їх захищеності з боку держави.

Починаючи із 2008 р. перше місце серед регіонів із найвищим рівнем забезпечення людського розвитку в контексті гідної праці посідає Одеський регіон. Водночас стан гідної праці після падіння 2009 р. залишається на низькому рівні і жоден регіон України не забезпечує помітного прогресу.

5. Соціальне становище. Соціальна ситуація є доволі складним та комплексним поняттям, при дослідженні якого виокремлюють різні компоненти відповідно до мети аналізу. Складовими цього блоку є стан суспільного здоров'я, соціальне самопочуття та соціальна напруга і безпека. Посилення соціальної нестабільності та напруженості обумовлено обмеженням можливостей значних верств населення у задоволенні їх потреб на охорону здоров'я, освіту, культуру, інші соціальні послуги (особливо житлово-комунальні) тощо,

спричинених незадовільним станом впровадження у життя заходів соціальної політики.

Це провокує погіршення фізичного, духовного та психічного здоров'я людей. Посилення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві обумовлює розповсюдження таких негативних явищ, як злочинність, проституція, соціальне сирітство, а також соціальних хвороб: туберкульоз, залежність від психоактивних речовин (алкоголізм, наркоманія).

Стан соціального середовища є найгіршим серед всіх аспектів людського розвитку в Україні за період з 2004 р. по 2013 р.: за жодним з його параметрів не відбулось відчутного прогресу. У ряді регіонів значно зросла кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Кіровоградській, Житомирській та Чернігівській областях за досліджуваний період цей показник збільшився у 1,5-2 рази. У Кіровоградській та Закарпатській області значно зросла злочинність (приблизно у 1,5 рази). В Івано-Франківській області на 40% зросла кількість померлих від навмисного самоушкодження, а у Закарпатській області на стільки ж зросла підліткова народжуваність. Такий стан речей є надто тривожним, адже стан соціального оточення акумулює економічні, демографічні, соціальні негаразди суспільства, наслідками яких є соціально-психологічний дискомфорт, високий рівень злочинності і агресії, схильність до суїцидів, поширення соціальних хвороб та соціального сирітства.

6. Комфортне життя. Серед лідерів за рівнем комфортності життя протягом 2004-2013 рр. перебували такі регіони, як АР Крим, Закарпатська, Київська, Волинська, Одеська, Львівська та Херсонська області. Аутсайдерами даного рейтингу стабільно виступали Вінницька, Хмельницька, Донецька, Сумська, Івано-Франківська та Чернігівська області. Комфортність проживання у регіоні характеризується забезпеченістю населення житлом (враховуючи рівень його обладнання), розвитком соціальної інфраструктури та

станом навколишнього природного середовища, тобто відповідно до Національної методики до даного блоку були включені показники, які значною мірою пов'язані із діяльністю суб'єктів соціальної політики місцевого, районного та регіонального рівнів. В умовах децентралізації це має особливо важливе значення при розробці та удосконаленні системи забезпечення людського розвитку, оскільки наближення суб'єктів цієї системи до безпосереднього споживача сприятиме підвищенню соціально-економічної ефективності її діяльності.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз свідчить, що найкращими аспектами людського розвитку за значеннями індексів у 2004–2013 рр. за усіма регіонами є освіта населення та стан його відтворення, що є позитивною рисою людського розвитку в Україні, оскільки саме ці аспекти у значній мірі обумовлюють якісні характеристики населення та визначають людський потенціал.

Стан гідної праці після падіння 2009 р. залишається на низькому рівні і жоден регіон України не забезпечує помітного прогресу. Більшість показників комфортності проживання також перебувають на стабільно невисокому рівні. Стан соціального середовища є найгіршим серед усіх аспектів людського розвитку: за жодним із його параметрів не відбулось відчутного прогресу. Динаміка показників добробуту після невеликого кризового падіння знову набула тенденції до зростання і в цілому забезпечила їх найбільший прогрес серед решти показників.

Таким чином, наявність спільних як негативних, так і позитивних тенденцій людського розвитку за регіонами України потребує запровадження узгодженої соціальної політики у цій сфері на рівні країни. Водночас процеси децентралізації, які передбачають, насамперед, передачу повноважень на той рівень, який забезпечив би найвищу ефективність реалізації визначеної мети, вимагають удосконалення регіональних і місцевих механізмів забезпечення розвитку людського потенціалу.

Список літератури:

1. Людський розвиток регіонів України : методика оцінки та сучасний стан / Рада з вивчення продуктивних сил України. – К. : Видавництво «СПД Савчина», 2002. – 123 с.
2. Людський розвиток в Україні : трансформація рівня життя та регіональні диспропорції : (колективна монографія) / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
3. Людський розвиток в Україні : соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : (колективна монографія) / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
4. Людський розвиток в Україні : історичний вимір трансформації державної соціальної політики : (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2014. – 380 с.
5. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні : монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.
6. Держава і суспільство в Україні : історія і сучасність / За ред. д.і.н. О.М. Майбороди – К. : ППІЕНДІМ. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 184 с.
7. Державний бюджет і бюджетна стратегія в умовах економічних реформ : у 4 т. / ДННУ «Акад. фін. управління». – К., 2011. – Т. 4 : Державні соціальні видатки : напрями раціоналізації та підвищення ефективності. – 2011. – 608 с.
8. Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень // Державна служба статистики, 2014. – 62. с.

Атаманюк Э. А.

Хмельницький національний університет

ОЦЕНКА УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Резюме

Проведено дослідження стану розвитку людського потенціалу регіонів України. Раскрыты особенности их ранжирования в аспектах воспроизведения населения, образования, достойного труда, благосостояния, социальной среды и комфортности жизни. На основании осуществленного анализа определены основные тенденции регионального человеческого развития в Украине.

Ключевые слова: человеческий потенциал, человеческое развитие, региональный индекс человеческого развития, социальная политика, система обеспечения регионального человеческого развития.

Atamaniuk Ye. A.

Khmelnytskyi National University

ESTIMATING THE LEVEL OF HUMAN POTENTIAL DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF UKRAINE

Summary

The state of human potential development in the Ukrainian regions has been investigated. The features of their ranking in the aspects of human reproduction, education, decent work, welfare, social protection and comfort of life have been covered. Based on the analysis made, the basic trends in the regional development of human potential in Ukraine have been defined.

Keywords: human potential, human development, regional index of human development, social policy, system for ensuring a regional human development.

УДК 331.108.2(043.3)

Захарчин Г. М.

Космина Ю. М.

Національний університет «Львівська політехніка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ УПРАВЛІННЯ ПОВЕДІНКОЮ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти функцій управління поведінкою персоналу підприємства в сучасних умовах. Проаналізовано та охарактеризовано базові функції управління поведінкою персоналу з точки зору їх трансформації в умовах сьогодення. Наголошено на важливій ролі мотиваційної функції, яка пов'язана із ціннісними орієнтаціями людини.

Ключові слова: управління персоналом, управління поведінкою персоналу, функції управління поведінкою персоналу, HR-менеджмент, трансформація функцій.

Постановка проблеми. Зміни в економіці, суспільстві, політиці, міжнародному середовищі, психології та соціальній сфері зумовлюють необхідність перегляду та коректування багатьох установлених категорій менеджменту, у тому числі функцій управління поведінкою персоналу.

З огляду на це важливою передумовою теоретичного та практичного аналізу системи менеджменту персоналу, а саме менеджменту поведінки людини в організації, є переосмислення базових функцій управління поведінкою персоналу та трансформація їх до реалій сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблемам управління поведінкою персоналу приділяли значну увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Д.Р. Арнольд, А.В. Воронкова, В.М. Геєць, М.А. Горелов, В.М. Гончаров, М.С. Дороніна, Г.М. Захарчин, М. Капелла, Дж. Колквітт, Т. Коттер, Дж. Мартін, М. Мескон, О. Мухіна, Р. Лас'єр, А.В. Пітерс, Дж. Хендон та ін. Науковці здебільшого зосереджували свої дослідження на засадничих функціях менеджменту, без конкретизації основних об'єктів менеджменту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз теоретичних здобутків науковців і аналіз практики роботи організації засвідчують, що проблематика розгляду та аналізу функцій управління поведінкою персоналу та їх трансформація до умов сьогодення розглядалося поверхнево, без урахування специфіки сучасного розвитку практик HR-менеджменту, а також без урахування культурних та національних особливостей ринку праці.

Мета статті полягає у висвітленні основних положень трансформації функцій управління поведінкою персоналу підприємства в умовах викликів ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління поведінкою персоналу є складовою управління персоналом і належить до складних сфер людської діяльності, в якій виявляються міжособистісні відносини індивідів, об'єднаних виробничим або інтелектуальним процесом. Одночасно управління персоналом є важливою функцією менеджменту, оскільки людина завжди була і буде основною продуктивною і творчою силою, незважаючи на всі досягнення у сфері механізації